

Karaycada Yer Alan Moğolca Alıntılar Üzerine 1

Tülay ÇULHA*
(Kocaeli)

Özet: Türk dillerinde yaygın olarak görülen Moğolca alıntı sözcükler hem Türkçenin ortak sözcüğüne hem de eskiciliğine kanıt olarak gösterilebilir. Eski Türkçede nadir görülse de Moğol hâkimiyetiyle birlikte Türkçede varlığını gösteren Moğolca sözcüklere Karaycada da rastlamak mümkündür. Kimi zaman Türkçeden Moğolcaya çoğu zaman da Moğolcadan Türkçeye yapılan bu alıntılar oldukça fazladır. Bu makalede Karaycada yer alan bazı Moğolca sözcükler ele alınacak bu sözcüklerin Modern Kıpçak dillerindeki varlığı ile bir karşılaştırma yapılacaktır. Böylece Karaycanın Türk dilleri ile ortak sözcüğüne göstermek hem de yapılacak yeni çalışmalara kaynaklık etmek amaçlanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Karayca, Moğolca, alıntı kelimeler

Abstract: Mongolian loanwords, which are widespread in Turkic languages, can be shown as evidence of both the common vocabulary of Turkish and its antiquity. Although they are rare in Old Turkic, Mongolian words, which have been present in Turkish since the Mongolian domination, can also be found in Karaim. These borrowings, sometimes from Turkish to Mongolian and sometimes from Mongolian to Turkish, are quite numerous. In this article, some Mongolian words in Karaim will be discussed and a comparison will be made with the presence of these words in Modern Kipchak languages. Thus, it is

---

* Prof. Dr. Kocaeli Üniversitesi, culhatulay@gmail.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-8376-0982>

aimed to show the common vocabulary of Karaim with Turkic languages and to be a source for new studies.

Keywords: Karaim, Mongolian, loan words

1. Giriş

Tarih boyunca Türkler, yaşam kurduğu coğrafyalarda farklı toplumlar, diller ve kültürlerle karşılaşmışlardır. Bu iletişim sırasında toplumlar arasında yoğun bir kültür aktarımı yaşanmış bu aktarım sadece kültürle sınırlı kalmamış dille de zenginleşmiştir. Zaman zaman donör dil olarak karşımıza çıkan Türkçe verinti sözlerle başka dillerin zenginleşmesine katkı sağlarken farklı dillerden de birçok alıntı sözcüğü bünyesine katarak söz varlığını genişletmiştir. Bu etkileşim çoğunlukla coğrafi ve dinî sebeplerle gerçekleşmiştir. Yaşadığı coğrafya dışına çıkan toplumlar yolculuk ve yerleşim süresince karşılaştıkları gruplarla olumlu ya da olumsuz etkileşimde bulunmuşlardır. Bu etkileşim sırasında bildiği tanıdık varlıklar için kendi dilinde halihazırda mevcut olan sözcükleri kullanırken ilk defa karşılaştığı durumlarda varlıkları adlandırmada ya yeni sözcükler türetme yoluna gitmiş ya da orada yaşayan toplumların adlandırmalarını olduğu gibi kabul etmiştir.

Etkileşim ve dilde alıntı-verinti olaylarının yoğun olarak yaşandığı bir diğer konu da dinî alanlarda gerçekleşmiştir. Türkler yüzyıllar boyu farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle karşılaşırken farklı dinlerle de tanışmış, zaman zaman bu dinleri öğrenme ve uygulamada dil hayati bir rol üstlenmiştir. Din konusunda insanların gösterdiği hassasiyet dilde de çok büyük bir etki oluşturmuştur. Eski dinlerinden tanınan kavramlara karşılık, coğrafi etkileşimde olduğu gibi, anadilde bulunan mevcut sözcükler kullanılırken, yeni ve bilinmeyen durumlar ve kavramlar için de aynı şekilde ya yeni sözcükler türetme yoluna ya da hata yapmamak ve dinî

açından ‘günah’ işlemek için bu dinle tanışmaya vesile olan toplumların dillerindeki biçimlerin kabulü yoluna gidilmiştir.

Türk dillerinde alıntı-verinti sözcüklerin çokluğu, Türklerin ve Türk dilinin tarihte katettiği mesafenin ve karşılaştıkları ve taşıdıkları kültürel zenginliklerin kanıtı sayılır. Eski Türkçeden itibaren Çince, Soğdca, Sanskritçe gibi diller olmak üzere birçok dille etkileşim yaşanırken Moğolca alıntıların sayısı oldukça sınırlıdır. İlerleyen zamanlarda 13. yüzyılda Moğol dönemiyle başlayan etkileşim neticesinde Moğolcadan alıntı sözcüklerin sayısında da büyük bir artış görülmektedir (Ölmez 2011: 163).

Türk dilleri arasında Kıpçak grubuna dahil olan Karaycada da bu etkileşim diğer Türk dillerinde olduğu gibi hatırı sayılır bir oranda gerçekleşmiştir. Sonraki dönemlerde gerçekleşen sözcük alışverişi o noktaya ulaşmıştır ki bu durum sözcüklerle sınırlı kalmamış Türkçenin söz diziminde bile değişikliklere yol açmıştır.

Kendi içinde üç diyalekte ayrılan Karaycanın Kırım diyalektinde, Rusçanın yanı sıra Türkçenin (Türkiye Türkçesi) ve Kırım Tatarcasının etkisiyle Arapça ve Farsça alıntı kelimeler daha yoğunken, Trakay diyalektinde Slav unsurlar daha da fazlalaşmış, Haliç-Lutsk diyalektinde ise Slav dillerinin yanı sıra İbranice ön plana çıkmıştır. Karaycaya ilişkin yapılan çalışmalar günümüzde oldukça artmıştır. Bu çalışmaların çoğalmasından umut vericidir. Bu konuda yapılacak çalışmalarda kullanılacak sözlükler de oldukça sınırlıdır. Şöyle ki:

Bugüne kadarki yayımlanan en kapsamlı Karayca sözlük, Karaycanın her üç diyalektine ait malzeme içeren Baskakov, Şapşal & Zajončovski tarafından hazırlanan ve bundan sonra KRPS olarak anılacak sözlüktür (Baskakov 1974). 2015’te Henryk Jankowski ve Gülayhan Aktay tarafından

hazırlanan Kırım Karaycası-İngilizce Sözlüğün (CKED) en önemli özelliği, KRPS dahil olmak üzere mevcut basılı ve daktilo edilmiş tüm Karayca sözlüklerin gözden geçirilerek, hataların tespit edilerek düzeltilmesi ve birçok ek malzeme ile yeni, güncellenmiş bir sözlük üretilmesidir. Türkçeye tarafımca aktarılan ve buradan itibaren KKTS olarak anılacak sözlüğün 2. baskısı 2020’de yapılmıştır.

2019 yılında yayımlanan ve Karayca çalışmalara önemli bir katkı niteliğinde olan çalışma, Prof. Henryk Jankowski’nin yönetiminde tamamlanan bir projenin sonucu olarak yayımlanan Kırım Karaycasına ait Tevrat çalışmasıdır.¹ Bu çalışma, Karaycaya ilişkin ortaya çıkan yeni ve özgün sözcüklerin tespit edilmesi ve sonraki çalışmalar için zengin dil malzemesi içermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın sözlük ve dizini tarafımca Karayca, İngilizce-Türkçe olarak üç dilli olarak hazırlanmış ve aynı seride, aynı sayının devamı olarak yayımlanmıştır (Çulha 2021).

2. Karaycadaki Moğolca sözcükler

Bugüne kadar yapılan metin ve 2021sözlük çalışmaları neticesinde Karaycanın sözvarlığı hakkında bir şeyler söylemek mümkün hale gelmiştir. Diğer Türk dillerinde olduğu gibi Karaycadaki Moğolca alıntı sözcüklerin hatırı sayılır ölçüde yer alması beni bu çalışmaya yönlendirmiştir. Seri olarak hazırlanması planlanan çalışmanın ilki olarak Moğolcadan alıntı olan sözcüklerin alfabetik sırayla birkaçı üzerinde durmak ve bu sözcüklerin tarihî ve modern Kıpçak dillerindeki ortak sözvarlığını kanıtlamak yerinde olacaktır.

---

¹ Polonya, Bilim ve Yüksek Eğitim Bakanlığı, Milli Beşerî Bilimler Geliştirme Programı, 11H 12 0312 81 numaralı, “Wydanie krytyczne Biblii karaimskiej z tłumaczeniem na język angielski/Karayca Tevratın tenkitli yayını ve İngilizceye çevirisi” başlıklı proje: 2012–2017

2.1. *bağana* <= Mo. *bagan-a* ‘direk, sütun, kazık’ (Lessing 68a), Bur *bağana* (79b), Kalm. *baḡⁿnv* (29a),

Tarihî Kıpçakçada *bağana/ baganak* (Kıp. 21) olarak ‘çatal’ anlamında yer alan sözcüklerin Kıpçak grubuna dahil Modern Türk dillerindeki kullanımını aşağıdaki gibidir:

Başk. *bağana I* ‘direk, sütun’, *telegraf bağanahı* ‘telgraf direği’ *elektr bağanahı* ‘elektrik direği’ (65a),

KBlk. *bağana* ‘direk, kazık, sütun; destek’ (110b)

Kır. *baқан* ‘sırık, keçeleri ve yurdun (çadırın) tepesini ayakta tutmak için dikilen sütun’ *ala baқан* ‘ askı vazifesini gören budaklı sırık’, *baқanda-* ‘sopa ile dövmek’ (100a)

KKlp. *bağan I* ‘direk, sütun’, *bağana II* ‘direk (atları bağlamak için yurt önünde); kütük, kiriş’ 75b)

KTat. *bağana* (102b)

Kum. *bağana* (57b)

Kzk. *baған, bağana I* ‘direk, sütun’ *taş bağana* ‘taş sütun’ (109b)

Tat. *bağana* (106a)

TT. *bağana II* (2:474a)

2.2. *boran* <= Mo. *borug-a(n)* ‘yağmur’ (Lessing 121b), TMEN I, 219-220) Kalm. ¹*borān* ‘yağmurlu veya karlı fırtına, yağmurlu hava’ (51b), MGT *boro’an* ‘kar fırtınası’ *boro’an ber bolu’ası* kar fırtınasından bile’ (59), VEWT *bora, borak* ‘kuzey rüzgârı, şiddetli rüzgâr, fırtına’ (80b) anlamında verilen bu sözcüğün kökeni Yunanca olarak verilmiş ama kesin olmadığı yanındaki soru işareti (?) ile de belirtilmiştir. Osmanlıcada yer alan *poyraz* sözcüğünün de buradan geldiği belirtilmiş, Kazakça Çağatayca,

Kumukça, Karaçayca, Teleütçe, Koybolca gibi Türk dillerinde geçen şekillerini vererek, ‘kasırğa, fırtına, kar fırtınası’ anlamlarındaki kullanımları verilmiştir.

Karayca sözlükte (KKTS 96b) *boran i.* fırtına; боран ‘1. буря, ураган | burza, huragan | fırtına. 2. бунт, мятеж | bunt, rokosz, rewolta, rebelia | isyan, ayaklanma, başkaldırma’ (KRPS 130-131, III). olarak geçen bu sözcük Karayca Tivratta yer almamaktadır. Modern Türk dillerindeki kullanımını ise aşağıdaki gibidir:

Başk. *buran* ‘fırtına, kar fırtınası’ (110b),

KBlk. *boran* (159b)

Kır. *boroon* ‘kar fırtınası, kasırğa’ *ğara boroon* ‘karsız, şiddetli fırtına’ (147a)

KKlp. *boran* ‘kar, tipi, kuvvetli fırtına’, *ğara boran* ‘kuvvetli tipi’ (114b)

Krç. *boran* (80)

KTat. *boran* (151b)

Kum. *boran* (81a)

Kzk. *boran* ‘kar fırtınası’, *ağ boran* ‘(kelimenin tam anlamıyla beyaz) fırtına’ (156b)

Tat. *buran* ‘rüzgar ve kar fırtınası’ (192b)

TT. *borağın* ‘bora, fırtına’, *boran I* ‘sis, duman’ (DS 1:737), *boran* ‘arkasından yağmur getiren sağanak yağışlı hava’ (TS 298a), (Tietze I:761).

2.3. cida- <= Mo. *çida-* ‘yapabilmek, üstesinden gelmek’ (Lessing 176b), MGT *cidağın* ‘yapabilmek’, *ci ulu cidağın* ‘sen yapamazsın’ (73), VEWT *çyda-* (106b) diğer Türk dillerinde Moğolcayla paralel anlamda geçerken Teleütçede ‘fırsatı olmak’ anlamında yer aldığı belirtilmektedir.

čīdāmīšī (TMEN 316) madde başında sözcüğün kökenini Mo. *čīda-* olarak belirtir.

Karayca *cıda-* (KKTS 110b), *çıda-* (KKTS 126a) şekillerinde karşımıza çıkan sözcük, Moğolca anlamına benzer anlamda ‘dayanmak, tahammül etmek, katlanmak’ anlamında kullanılır. Moğolcadan alıntı olduğu belirtilen bu sözcüğe Karayca Tevratıta da *cıda-* olarak dört *çıda-* olarak bir kez rastlanmaktadır:

Genesis 43:31 *Da yuvdu yüzlärin da çıktı da jıdadı da aytı koyuniz ötmäk.* ‘Yüzünü yıkadıktan sonra dışarı çıktı. Kendisini toparlayarak, ‘Yemeği getirin’ dedi.’

Job 21:3 *Čıdanjiz maña da men sözläyim da sözlägänimdän soñra eriklägin.* Dayanın ben de konuşayım, ben konuştuğuktan sonra alay edin.’

Modern Türk dillerinde ise kullanımı şu şekildedir:

Başk. *sızav* ‘dayanmak, katlanmak’, *ayırılıkka (kıyınlıkka) sızav* ‘zorluklara sabırla katlanmak’ (562a)

KBlk. *çıdarğa* ‘dayanmak, katlanmak’, *avruvğa çıdarğa* ‘acıya dayanmak’ (742a)

Kır. *çıda-*, *al ooruganğa çıdabadı* ‘acıya dayanamadı’ (383b)

KKlp. *şıda-* (746b)

Krç. *çıdamax* (206)

KTat. *çıdam* ‘sabır’, *çıdamlı* ‘dayanıklı, sabırlı’, *çıdamsız* ‘sabırsız, dayanıksız’, *çıdamsızlıq* ‘sabırsızlık’ (Muz. 83b)

Kum. *çıdamak* (362b)

Kzk. *şıda-* (972a)

Tat. *çıdav*, *çıdam* ‘sabır’, *çıdamlı* ‘sabırlı; dayanıklı’, *çıdamsız* ‘sabırsız; dayanıksız’ (645a)

TT. *çıdamak I [çıdamak]* ‘sabretmek’ *çıdamık* ‘sabırlı olan (kimse)’ (DS 2:896a), *çıdam* ‘sabır’ (TS 421b)

2.4. *çeber* <= Mo. *çeber* ‘temiz; pak; saf, duru’ (167b), Kalm. *tsewr* (428a), Bur. *seber* (415a)

Tarihî Kıpçak dillerinde *çeber I* ‘terbiyeli, kibar, zarif, alımlı’ (Kıp. 47), *çeber* ‘güzel, düzgün’, *çeber kişi* ‘temiz adam’ (CC 74) olarak kullanılmaktadır. (Erdem Çiçek 2015, 65) VWET *çeber* ‘temiz, saf, dikkatli’ (101b), (TMEN I 332), Räsänen’in Moğolca olarak belirttiği sözcüğün, hem tarihî hem de modern Türk dillerinde yer aldığı şekil ve anlamlara yer verilmiştir. Garkavets’in kaleme aldığı 16.-17. yüzyılı içeren Ermeni harfli Kıpçakça sözlükte *çebärlä-* olarak yer alan sözcüğe ‘düzenli, derli toplu, temiz’ (375a) anlamında rastlanmaktadır.

Karayca Sözlükte (KKTS 121b) *çeber* ‘hoş; düzenli, yakışıklı’ anlamında verilmektedir. Kökeni Moğolca olarak belirtilen sözcüğe Karayca Tivratta rastlanmamıştır. Moğolca anlamıyla paralel anlamlarda kullanılan sözcüğün Türk dillerinde kullanımını şu şekildedir:

Kır. *çeber* ‘1. yetenekli zanaatkar, iyi dikişçi kadın, 2. usta’, *çeberde-* ‘dikkatlice ustalıkla hareket etmek, *çeberli* ‘zanaatta ustalık, maharet’ (354b)

KKlp. *şeber* ‘işinin ehli, usta; deneyimli, yetenekli’, *şeberle-* ‘(bir şeyi) ustalıkla yapmak’ (731b)

KTat. *çeber* ‘usta, mahir’, *çeberlik* ‘ustalık, maharet, hüner’ (Muz. 81a)

Kum. *çeber* ‘(sanatsal olarak) ustaca’, *çeber kıollar* ‘usta eller’, *çeber yırlamak* ‘ustalıkla şarkı söylemek’ *çeberlik* ‘(sanatta) ustalık’

Kzk. *şeber* ‘usta, mahir; eksiksiz, tam, hatasız, kusursuz’, *şeberle-* ‘süslemek, güzelleştirmek’ (946b).

Sonuç olarak, tüm toplulukların yaşadıkları coğrafyalardaki uluslarla dil, din ve kültür etkileşiminin kaçınılmaz sonucu olarak, diller arasında birçok sözcük alışverişi olmuştur. Karaylar için de geçerli olan bu etkileşim, Karaycada yer alan İbraniceden Arapçaya, Slav dillerinden Moğolcaya birçok sözcüğün varlığının sebebi olmuştur. Karaycanın eskicilliği ve Türk dilleri arasındaki ortak söz varlığının tespiti için öncelikli olarak Moğolca üzerinde durmanın yerinde bir karar olacağını düşünerek başladığımız çalışmaya ilerleyen zamanlarda devam edilecektir.

KAYNAKLAR

- Başk.: Uraksin, Zinnur G. 1996. *Başkirsko-russkij slovar'* [Bashkir-Russian Dictionary]. Moskva: DIGORA Russkiy Yazık.
- Bur. Çeremisov, K. M. 1951: *Buryat-Mongolsko-Russkiy Slovar'*, Moskva: Gosudarstvennoe Izdatelstvo Inostrannıx i Natsionalnıx Slovary.
- CC: Grønbech, Kaare 1942. *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: Einar Munksgaard
- CKBI: Çulha, Tülay. 2021. *The Crimean Karaim Bible-Index*. (Turcologica 119, 2). Wiesbaden: Harrassowitz.
- DS: *Derlemeler Sözlüğü: Türkiye'de Halk Ağzından Derlemeler Sözlüğü* I.2009. 3. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EDPT: Clauson, Sir Gerard 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century*. Oxford: Clarendon.
- Erdem Çiçek, Sevim 2015. Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar. *TDAY Belleten*. 63-1. 49-98.
- Garkavets, Aleksandr.2010. *Kıpçakskoe- Pismennoe Nasledie, Kıpçakskiy Slovar*, Tom 3, Almatı.
- Jankowski, Henryk & Aqtay, Gulayhan & Cegiołka, Dorota & Çulha, Tülay & Németh, Michał. 2019. *The Crimean Karaim Bible. 1: Critical Edition of Pentateuch, Five Scrolls, Psalms, Proverbs, Job, Daniel, Ezra and Nehemia. 2: Translation*. (Turcologica 119.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Kalieva, Kenjegul. 2021. Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (A- Maddesi). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 50, Summer-2021, 21-42.
- Kalm.: Ramstedt, G. J. 1935. *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- KBlk.: Tenišev, Edhem R. & Sujunč, Xanafi I. 1989. *Karačaevo balkarsko russkij slovar'* [Karachay-Balkar Dictionary]. Moskva: Russkij Jazyk.
- Kıp.: Toparlı, Recep. 2007. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kır.: Judaxin, Konstantin K. 1985. *Kirgizsko russkij slovar'* [Kirghiz-Russian Dictionary]. Moskva: Sovetskaja Entsiklopedija.
- KKlp.: Baskakov, Nikolai. A. 1958. *Karakalpaksko russkij slovar'* [Karakalpak-Russian Dictionary]. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostranníxi Nacionalnix Slovarej.
- KKTS: Gulayhan Aqtay, Henryk Jankowski.2020. *Kırım Karaycası-Türkçe Sözlük*, Çev. Tülay Çulha, 2. Baskı Asos Yayınları Elazığ.
- Krç.: Rebi, David 2004. *Krymčakskij jazyk. Krymčaskij russkij slovar'* [The Krymchak Language. Krymchak-Russian Dictionary]. Simferopol: Dolja.
- KRPS: Baskakov, Nikolai A. et al. 1974. *Karaimsko rusko polskij slovar'* [Karaim-Russian-Polish Dictionary]. Moskva: Russkij Jazyk.
- KTat: Garkavec, Aleksandr N. & Usenov, Sejran M. 2002. *Krimskotatarsko-rusko-ukranskij slovar' 1. A-L* [Crimean Tatar-Russian-Ukrainian Dictionary 1. A-L]. Simferopol': Sonat.
- Kum.: Bammatova, Zaynal Z. 1969. *Kumyksko russkij slovar'* [Kumyk Russian Dictionary]. Moskva: Sovetskaja Entsiklopedija.
- Kzk.: Syzdykova, Rebiga Gh. & Xusajyn, Kobey Š. 2001. *Kazakša-orysša sözdik* [Kazakh-Russian Dictionary]. Almaty: Dajk-Press.
- Lessing, Ferdinand D.1960. *Mongolian- English Dictionary*. Los Angeles: University of California Press.
- MGT: Haenish, Erich. 2020. *Moğolların Gizli Tarihi Sözlük*, Çev: Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın, Ankara: TDK Yayınları.

- Muz. Muzafarov, Refik, Nüzhet Muzafarov. 2018. *Kırım Tatar Türkçesi- Türkiye Türkçesi- Rusça Sözlük*, Çev. Neriman Seyityahya (Seytyagyayev). Ankara TDK Yayınları.
- Ölmez Zühal, “Ali Şir Nevâyî’nin Eserlerindeki Moğolca asru Sözü Hakkında,” *Türk Dilleri Araştırmaları/Researches in Turkic Languages*, vol.21, no.2, pp.161-169, 2011
- Tat. Golovkina, O.B., M. M. Osmanov, N. T. Denisova 1966. *Tatarsko-Russkij Slovar*, Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel’stvo Inostrannix Nacionalnix Slovaroj.
- Tietz. Tietze, Andreas. 2002. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- TS: *Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, 1967.
- TMEN: Doerfer, Gerhard. 1963. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band 1, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- VEWT: Räsänen, Martti 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais- Ugrilainen Seura.